

CESTOVÁNÍ PŘED VELKOU VÁLKOU (POČÁTKY TURISMU U STŘEDOSTAVOVSKÝCH SLOŽEK MORAVSKÉ SPOLEČNOSTI)

Lubomír Novotný

Tento text¹ chce na příkladu olomouckého lékaře a vědce Maurice Remeše přiblížit počátky zahraničního dovolenkového cestování česky mluvících středních vrstev na Moravě od konce fin d'siecle do počátku Velké války.

Nejdůležitější součástí pozůstalosti Maurice Remeše umístěné ve Vědecké knihovně v Olomouci jsou deníky, jejichž významným dílem jsou i cestovatelské deníky z let 1895–1914. Na základě těchto deníků můžeme z individuálních prožitků analyzovat počátky turismu u středních vrstev české společnosti na Moravě v posledních 20 letech habsburské monarchie. Tyto individuální reflexe je možno dále porovnávat s jinými prameny obdobného druhu či literaturou a takto zjistit univerzální cestovatelské zkušenosti hodné pro většinu tehdejších turistů a individuální specifika, jež byla vlastní Remešovi a jeho spolucestovatelským druhům.

Mauric Remeš

Řekne-li se dnes jméno Mauric Remeš, jen málokomu vytane na mysl, o koho se jedná, a jak důležitou a významnou osobností v Olomouci, na Hané a na celé Moravě byl. Tento rodák ze severomoravského Příbora přichází do Olomouce v roce 1892 a zůstává s tímto městem spjat až do své smrti v roce 1959.² Pocházel z vlastenecké rodiny kladoucí důraz na vzdělání, jeho otec Bedřich byl taktéž lékařem (celé půlstoletí působil v Příboře), bratr vystudoval práva a byl docentem ústavního a správního práva na české technice v Brně.³ Lito-myšlské kořeny rodiny jeho otce a celé kulturní zázemí předurčily Maurice Remeše k celoživotnímu zájmu o vzdělání, vědění všeho druhu, přírodovědné i humanitní. Patřil k té části české inteligence, která během posledních desetiletí

¹ Článek vychází z kapitoly „Cestování před Velkou válkou“ z monografie „Mauric Remeš (1867–1959) Olomoucký lékař a vědec“ autorské dvojice Jiří Glonek – Lubomír Novotný, jež má vyjít v prosinci 2010 v Olomouci.

² Umírá ovšem mimo Olomouc, a to ve Dvorcích 19. června 1959, 2 dny před svými 92. narozeninami.

³ Za ČSR prodělal velmi úspěšnou kariéru vysokého úředníka, když mj. zastával pozice místo-držitelského rady a hejtmána v Boskovicích a působil i jako zemský viceprezident.

habsburské monarchie drobnou prací, sebevzděláváním a píli přispěla k tomu, že na prahu krátkého 20. století byl český národ připraven vytvořit vlastní stát. Když se po maturitě rozhoduje pro studium lékařství ve Vídni, kde získal i stipendium a kde měl kontakty jeho otec, tak již věděl, že medicína nebude zdaleka jedinou náplní jeho života. Na léta ve Vídni, kde studoval v letech 1885–1891, vzpomínal velmi rád a nevynechal ve svých denících jediný rok, aby nepřipomněl datum svého slavnostního ukončení lékařského studia (promoval 21. března 1891).⁴ V Olomouci nejprve nastoupil v Moravských všeobecných zemských ústavech,⁵ poté si v roce 1895 zřídil soukromou praxi, ale vždy se vedle vlastní medicíny věnoval i svým vědeckým koníčkům, především geologii a paleontologii. Do olomoucké měšťanské společnosti se začlenil i svým sňatkem s dcerou hudebního skladatele Josefa Nešvery (1842–1914) Marií Nešverovou. V roce 1900 získává i pevnou profesní jistotu, když se stává železničním lékařem, a na této pozici (později se stal šéfdoktorem železničních lékařů) setrvává až do svého odchodu do důchodu v roce 1931.⁶

Zahraníční cesty před Velkou válkou⁷

Zlatý věk buržoazní společnosti, který můžeme ve středoevropských poměrech datovat přibližně posledními dvaceti lety před vypuknutím Velké války, přinesl kromě hospodářského rozkvětu, uměleckého rozmachu, národnostních rozporů, sociální otázky, zrodu moderního politického systému apod. řadu doprovodných jevů majících dodnes velkou důležitost pro člověka 21. století. Jedním z těchto doprovodných jevů je rozmach turistiky, cestování, rozvoj turistické infrastruktury a sektoru služeb. Ještě v 70.–80. letech 19. století můžeme hovořit

⁴ Lubomír Novotný, Svědek umírajícího času. Pozůstalost Mořice Remeše ve fondech VKOL. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2006. Olomouc 2007, s. 202.

⁵ Nacházely se tehdy v dnešní Křižkovské ulici. Situaci v nemocnici popisuje Remeš v knize „Starý lékař vzpomíná“, rozpráví například o primáři externího oddělení Vilému Reichovi von Rohrwig, na jehož pozici byla požadována znalost obou zemských jazyků, která u něj v případě češtiny spočívala na dvou slovech „vokaž jazyk“ (s. 9), popisuje taktéž Olomouc 90. let 19. století, která měla německý nátěr, přestože přibližně 1/3 obyvatelstva byli Čechové. Více VKOL, fond Mauric Remeš, Starý lékař vzpomíná. Olomouc 1946.

⁶ Novotný, Svědek umírajícího času, s. 203.

⁷ Zahraníčními cestami jsou chápány i turistické oblasti, které spadaly pod habsburskou kuratelu (Halič, Bukovina, Dalmácie apod.). V dobovém kontextu byly tyto oblasti chápány jako tzv. „širší vlast“. V tomto textu je ovšem zahrnuji do množiny zahraničních destinací.

o vandrovnicích tovaryšských cestách,⁸ o studijních pobytech, o tuláctví, ale zároveň se z vyšších šlechtických vrstev rozšiřuje do středních vrstev zvyk prázdninových mimoměstských či zahraničních pobytů. Advokáti, lékaři, obchodníci, vyšší státní úředníci, všechny tyto středostavovské profese přinášely stále větší finanční profit, jenž umožňoval zvyšovat nejen rodinné hmotné poměry, ale umožnit i zlepšení vzdělávání, čehož součástí byly zahraniční dovolené (poznávací, studijní, pracovní, odpočinkové apod.).

Mauric Remeš byl již od mládí náruživým cestovatelem, což odpovídalo jeho zvidavosti a touze po poznání. Již po absolvování měšťanské školy v roce 1881 si chtěl splnit svoji dětskou touhu a stát se námořníkem, k čemuž bylo nutno absolvovat návalní akademii v tehdejší uherské Řijeci. Tato jeho první velká cesta vedla ve 14 letech přes Vídeň a Terst a odtud parníkem do Řijeky. Během svých vídeňských medicínských studiích vykonal pak ještě berlínský studijní pobyt v červnu 1890.

Po ukončení studií, přestěhování do Olomouce a započetí profesionální lékařské kariéry nastává u Maurice Remeše přes 10 let trvající cestovatelské období (1895–1914), v němž poznal značnou část Evropy a kulturně a politicky přílehlé oblasti v severní Africe a osmanské Turecko. Na všech těchto cestách si vedl podrobné zápisky, jež nám dnes umožňují rekonstruovat cestovních zvyky a kulturní vzorce u moravské, česky mluvící a vlastenecky smýšlející středostavovské vrstvy. Skrze cestovatelské deníky se nám odhaluje další vrstva pohledu na minulost, vrstva, která nám ukazuje veřejný i soukromý prostor očima jednotlivce, jenž směřuje své úvahy primárně sobě, aniž by počítal s tím, že někdy dojde vůbec ke zveřejnění jeho komentářů a myšlenek. Skrze tyto prameny můžeme získat přístup k informacím, jež nejsou součástí tradičních archivních spisů apod., ale bez nichž se nelze dobrat blíže k myšlení a životnímu stylu středostavovských složek českého městského obyvatelstva v období před Velkou válkou.

Sám Remeš nasbíral během cestovních let řadu zkušeností s různými druhy turistů. Pro sebe si je rozčlenil na dva základní druhy: „*Můžeme rozeznávat dva hlavní. K prvním patří ti, kteří cestují jedině proto, že je to v módě. Každoročně vyberou si některou túru, ovšem takovou, která je již důkladně vyšlapaná a určitě vychválená, že ty a ty počitky určitě skýtá. Nechají se takoví turisté vodit jako stádo bez vlastní vůle. Tupě zírají na to, co se jim ukazuje [...] zůstávají však chladní při*

⁸ Takový tovaryšský vandr uvádí například ve svém životopise „Z mého života“ významný německý sociálnědemokratický politik August Bebel. V pozdější době u nás například cestovní deník Zdenky Braunerové, vandrovní vzpomínky spisovatelů Václava Kaplického, Václava Viléma Štecha, tovaryšské cesty kovářského učně Karla Vojtěcha Rajlichy, případně studijní pobyty historika umění Maxe Dvořáka a mnoha dalších.

tom. Jedná se jim pouze o to, aby mohli říci, že byli tam a tam, viděli to a to. Diví se nesmírně, když někdo jiný, který též tam byl, neviděl nebo opomenul navštívit místo všemi autoritami v cestování uznané za vynikající. Základní snahou toho druhu turistů je, navštívit místa pozoruhodná, aby mohli říci, že tam byli a cestou tou se pochlubiti. Jiný druh turistů je pravým opakem. To jsou ti, kteří nemajíce mnoho času, musí zužitkovati každého okamžiku. Kdežto první jsou úplně nepřipraveni a z celé cesty si pamatují jen ty hlavní věci, o kterých se neustále v tom společenském tlachu mluví, jsou ti druzí až příliš připraveni. Nic jim nesmí ujíti [...]. Že první druh turistů počíná si přímo směšně, o tom není třeba se šířiti, ale ani počínání druhých není správné. Ti nevidí zas lesa pro samé stromy. Cestovali tak jak tomu učí Baedeker [...]. Jednoho takové studování na cestách nezajímají, druhý, kterého by zajímalo, nemá k tomu času a prostředků. Myslím, že hlavní věci i při krátké cestě je ne lítání z místa na místo, honění a pachtění, ale zachycení celkového dojmu, rázu města nebo krajiny. Zachytíme-li s rozumem a uvědomíme-li si, co na krajině neb městě krásného vlastně rázovitého, nikdy nám to nevymizí z mysli. Jinak vše podobné podle zásad a pravidel psychologie splyne v mysli“.⁹ Je nutno říci, že Remeš opravdu patřil k cestovatelům zralým a rozumným, uměl vystihnout to hlavní v daném místě, pochopit danou zemi, obyvatelstvo a svoje dojmy a zážitky včlenit citlivě do historického kontextu.

První velkou nestudijní a nepracovní cestu vykonal Mauric Remeš v září 1895, kdy navštívil Benátky a severní Itálii.¹⁰ Benátky byly tehdy, tak jako jsou dnes, turistickým magnetem pro návštěvníky z habsburské monarchie. Jen několik desetiletí předtím bylo ještě Benátsko integrální součástí rakouského soustátí a s mocnářstvím je pojily obchodní i kulturní vztahy. Navíc Remešův otec Bedřich v Benátkách během své vojenské anabáze v roce 1859 sloužil, na což velmi rád vzpomínal. Cestoval sám, opět přes Terst, a kromě Benátek navštívil přilehlá severoitalská města Veronu a Padovu až ke Gardskému jezeru. Zpáteční cesta vedla přes Alpy do Innsbrucku, dále pak do arcibiskupského Salcburku a přes Vídeň a Brno za otcem do Příbora.

V následujících 5 letech se snaží vybudovat slušnou praxi v Olomouci, oženil se, narodil se mu syn a dcera, snažil se včlenit do olomoucké společnosti, takže další větší cestu¹¹ absolvoval až v roce 1901 se svým švagrem Karlem

⁹ VKOL, fond Mauric Remeš, deník myšlenek, úvah a črtů A – ca 1907–1918, 62 ff., zápis z 3. 10. 1907.

¹⁰ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deník, Benátky, sev. Itálie – Rakousko, 1.–22. září 1895.

¹¹ Kratší dvoudenní cestu vykonal 15.–16. 8. 1900, když využil režijní jízdenky a zajel si do Krakova. Wawel sic hezký, leč nedosahoval úrovně Hradčan. Zaujala ho hlavně silná židovská menšina: „Krakov dělá celkem příznivý dojem, který zvláště ale ruší četní polští Židé městem

Nešverou, jenž se od té doby stává jeho nerozlučným přítelem nejen na cestách, ale i v soukromém životě.¹² V červenci 1901 se společně vydávají na 5denní cestu na Helgoland. Přepravovali se přes Vratislav, Berlín, Hamburk. Jako suchozemce a vnitrozemce je samozřejmě velmi zaujal hamburský přístav, nástupní místo do Ameriky všech dobrodruhů a těch, co nemohli najít v Evropě obživu. Parníkem se poté z Hamburku přepravili na Helgoland. Zázitkem to vše bylo především pro Karla Nešveru, který byl poprvé u moře. Zpět se vraceli přes Brémy. Ještě téhož léta vykonal Remeš opět 5denní návštěvu lázni Bad Ischl a Salcburku. Byl to vyloženě odpočinkový výlet, bez snahy někam spěchat, něco stihnout, mít naplánovaný program.

V dalším roce vykonal Remeš jeden kratší třídenní výlet do Budapeště, města, které bylo pro Čechy a jejich národní a politické snahy nedostížnou metou. Praha zdaleka v této době nedosahovala úrovně Budapeště, politické úspěchy maďarského národního hnutí byly pro Čechy snem a zároveň argumentem, který byl často užíván v bojích o české státní právo, jež především němečtí liberálové rádi házeli na smetiště dějin jako nepotřebné haraburdí. V Budapešti jej zaujaly především dvě věci, v prvé řadě jazyková otázka, když všechny nápisy byly v maďarštině a německy se v podstatě nešlo domluvit, vyjma pomocného personálu v podobě drožkářů a posluhovačů. Druhou věcí, kterou si poznamenal, byla hojná přítomnost Židů v pešských ulicích.¹³ V témže roce podnikl ještě společně s Nešverovými¹⁴ cestu k Baltu a do Kodaně. Zde absolvovali i návštěvu „*památných pro Slovaný míst...*“ na Rujáně. Celkově se jim na Baltu líbilo, včetně skandinávských měst Malmö a Kodaně, kde si Remeš cenil především všeobecné čistoty.¹⁵

pobíhající. Za večera postavy v dlouhých kaftanech v uličkách i průjezdech stojící na cizince podivně působí. Vnitřní město je čistší, tím více však v uličkách předměstí je nečistoty... V Krakově výhradní jazyk je polština. Nápisy ulic i obchodů jsou jenom polské i obchody tabáku jen polsky označené...“ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deníky, Krakov-Velička 15.-16. srpna 1900.

¹² Každý rok společně vykonali větší zahraniční cestu a během roku se rodiny navzájem navštěvovaly a konaly se menší výlety do okolí, do nějakého venkovského hostince, např. v Černoviři, Holicích, Chválkovicích apod. Společnou zálibou byla i hudba, aktivně muzicírovali i navštěvovali koncerty v německém divadle nebo českém Žerotínu. VKOL, fond Mauric Remeš, krabice IV - výpisky.

¹³ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deníky, Budapešť 4.-6. července 1902.

¹⁴ Zpravidla jezdil na tyto evropské cesty sám s Nešverovými, jeho žena Marie velmi nerada cestovala. Typickým osazenstvem dovolených byl triumvirát Mauric a Karel a Valerie Nešverovi.

¹⁵ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deníky, Budapešť 19.-27. srpen 1902.

Na počátku 20. století tedy Remeš každoročně podnikl jednu dvě menší cesty (zpravidla v rámci širší vlasti, tedy monarchie) a jednu vícedenní za hranice. Takto v roce 1903 navštívil nakrátko Mnichov a Karlovy Vary, ale hlavním dovolenkovým cílem byla Itálie, Sicílie a Malta. Osazenstvo tvořil opětovně triumvirát Valerie, Karel a Mauric. S Nešverovými měl Remeš sraz v Rijece, kde vzpomínal na svůj krátký studentský pobyt. Z Rijeky se přepravili parníkem do Bari a započali s italskou anabází. Ze všech měst, která na cestě navštívili, byl Remeše nadšen Palermem, které se mu zdálo mnohem krásnější než Neapol: „*Dělá dojem velkoměsta, je moderní, čisté.*“¹⁶ Na zpáteční cestě při zastávce v Neapoli podnikli výstup na Vesuv. Na cestě je doprovázeli aktivní domorodci, kteří si účtovali téměř každý úkon, což Remeš neopomněl ve svém deníku poctivě spočítat.¹⁷ Itálii procestovali poměrně důkladně, zastavili se samozřejmě v Římě, ale i v dalších pamětihodných městech, např. v Anconě. Nebyli v Itálii poprvé a ani naposledy, byla to vůbec nejoblíbenější turistická destinace (konkurovala jí Dalmácie) pro zaalpské návštěvníky.

Popularitu Itálie doháněla kolébka evropské civilizace, Řecko. Dějiny této země byly od počátku 19. století spojené s romantickým protitureckým bojem za svobodu. Každý vzdělaný a movitý Evropan toužil navštívit nezávislé Řecko a Remeš s Nešverovými tak učinili v roce 1904. Šlo o doposud nejdleší společnou cestu, která byla spojena s mnoha zastávkami v jihovýchodní části Evropy, v odlehlých částech habsburské monarchie a s pobytem v Cařihradu. Z Olomouce vyjžděl Mauric 18. 8. sám, ale v hlavním městě rakouské Bukoviny, v Černovicích, se k němu připojili Karel a Valerie. Do deníku si opět zaznamenává svá oblíbená témata, tedy kvalitu hotelů, kvalitu a pestrost stravy včetně nápojů a pak taktéž přítomnost Židů, která byla v Bukovině poměrně hojná, k čemuž si poznamenal, že vývěsní štíty obchodů jsou: „*květobraním židovských jmen v Haliči a Bukovině*“.¹⁸ Přes Suceavu pak pokračovali vlakem na Bukurešť, která se jim velmi líbila svoji čistotou (sic!), dle Remeše byla Bukurešť oprávněně považována za Paříž východu. Poté se z rumunské Konstance přeplavili do Cařihradu (dorazili tam 22. 8.), který byl první delší zastávkou na dlouhé cestě. Úvodní dojmy na nábřeží byly plné vůní, změní zvuků, zmatku: „*Na nábřeží tísni se zástup*

¹⁶ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deníky, Cesta do Itálie, na Sicílii a Maltu, 19. srpna–4. září 1903.

¹⁷ „Za výstup ke kráteru platili jsme s různými spropitnými pro 3 osoby 18 lir. Konečně podotýkám, že spropitné vůdci výpravy a koňovodům obnášelo 8 lir. Tak nás stál výstup na Vesuv dohromady 112 lir, nepočítaje v to povoz z Pompejí a zpět, za který jsme zaplatili 16 lir.“ Tamtéž.

¹⁸ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deníky, Cařihrad a Řecko, 18. srpna–8. září 1904.

průvodcích a zřízců hotelů, kteří gesty domlouvají se s cestujícími a vykřikují jméno hotelu. Nejvíce mezi nimi vyniká Vera Palace. Za této věry přistává loď zvolna na molu. Sotva přistála, vlastně ještě dříve, vrhne se zástup na palubu. Prohlídka zavazadel a pasů dala se s hrozným lomozem a vřavou, bakšiš musel pomáhati. Vozem do hotelu v Grande rue de Vera.¹⁹ Po obědě v prý nejlepší evropské restauraci „brasseri Janni“ se vydali na první procházku orientálním městem. Disciplinovaná Evropa byla tatam a olomoučtí návštěvníci se ocitli přímo uprostřed největší věry multikulturní metropole: „Ruch na městě na Zlatém rohu nedá se tak snadno popsati...Obecenstvo chodí jak mu napadne, po pravém, neb levém chodníku, uprostřed. Směs všech možných národů. Mohamedáni, Arabi, Turci, Peršané, vojáci, námořníci, zahalené turecké ženy, moderně oblečené Evropanky, povozy, všechno mísí se v divném chaosu. Po stranách mostu žebráci, ženy i muži, obrazy k zaplakání.“²⁰ Pro orientaci a pochopení takového města bylo nutné si zajistit průvodce a překladatele (tzv. dragomana). Původně si chtěli najmout českého rodáka z Rožnova pod Radhoštěm Vincence Zámečnicka, ale byl jim nakonec doporučen mladý Benjamin Feinberg. Krom všeobecného zmatku a ruchu Remes zaregistroval množství volně pobíhajících psů a neobyčejný nepořádek, což byla oproti Bukurešti, ale i Černovicím výrazná změna. Feinberg provedl olomoucké turisty hlavními památkami, počínaje chrámem Hagia Sofia a konče čtvrtí „Stambul“, kde: „hned za mostem nastává pravý orient... Turci málo umějí psáti. Proto kvete zde živnost písařů. Každý má malou budku v ní koberec a něm sedí s nohama skříženými, čekaje na zákazníky.“²¹ Celkově si Cařihrad velmi pochvaluje, počínaje jídlem a konče koupáním se v Marmarském moři a především nádhernými výhledy na město. 27. 8. se rozloučili s Cařihradem a vypluli směr Řecko. Při noční bouři, která značně pokazila siestu po jinak výborné večeři (sardele, milánský salám, ryby, olivy, moučník, sýr, ovoce, košíčky z těsta a s játrovou náplní apod.), neklidně usnuli, ale nechali otevřená okna v kajutě, přičemž: „Karel spal s otevřenou hubou a vlna zrovna do ní. Ani útlou Valinku neušetřila.“²² Od doprovodných jevů bouře na moři byli zachráněni vyloděním v Pireu a řeckým pobytem. Aténami byli nadšeni. V této době prováděla řecká vláda rozsáhlé rekonstrukce antických památek, muzeum na Akropoli bylo hlavním cílem turistů, široké a čisté aténské ulice a domy popíraly balkánské předsudky. Přes Atény, Patras a Korfu se dostali do Albánie, kde se plavili podél

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž.

pobřeží a zastavovali v přístavech (Valona, Drač). Remeše zaujal stoicismus domorodého obyvatelstva, které dle jeho názoru nepracovalo. Plavbu podél dalmátského pobřeží zakončili v Castelnovu (Herceg Novi), kde přesedli na vlak, a přes Dubrovnik, Mostar a Sarajevo se vydali domů, kam dorazili 8. 9. večer.

Tato balkánská anabáze byla doposud největší, nejdelší a taktéž nejexotičtější společnou cestou. Projeli území několika států od Rumunska přes Turecko, Řecko až po Albánii. Především v Bosně a Hercegovině se setkávali i s českým vlivem, získali konkrétní představu o lidech a území, kam směřoval své imperiální ambice Berlín a kde napřela poslední zbytky velmocenských choutek i Vídeň. Mohli porovnávat životní styl, kulturní úroveň a hospodářské úspěchy těchto krajín se zeměmi Koruny české. Mohli uvažovat nad výhodami a nevýhodami státní samostatnosti malých národů v oblasti, kde se tradičně stýkaly zájmy všech významných evropských mocností, a vyvozovat z toho závěry pro budoucnost českého národa, což hrálo v Remešově uvažování vždy jednu z hlavních rolí.

V následujícím roce se olomoučtí cestovatelé opět nespokojili s výhradně evropským pobytem, ale přidali do něj i návštěvu severní Afriky a na Francii závislých území (Tuniska), případně přímo francouzských mimoevropských departementů (Alžírsko). Šlo opět o dlouhodobý pobyt od 3. 10. do 26. 10. 1905. Na Severním nádraží ve Vídni Remeše opět čekali jeho cestovní partneři Karel a Valerie Nešveroví. Mauric nostalgicky vzpomínal na vídeňská studia v 80. letech a glosoval architektonický rozmach Vídně, do deníku si zapsal: „Zaznamenal jsem opět rozhodný pokrok, jak se Vídeň v posledních letech vzmohla. Ulice hojně elektricky osvětlené vypadají nádherně, ruch zdá se mi mnohem čilejší než byl za mých studentských let. Celá řada domů starých zmizela a nahrazena novými obrovskými činžáky a jinými budovami. Jinda ohražená stavební místa naznačují, že zde co nevidět zvedne se nová obrovská budova. Hotel Zillinger, kde jsme hrávali jako studenti v Pokroku divadlo zmizel...“²³ Z Vídně se vydali tradiční železniční cestou na Terst, na Benátky. Ve městě na lagunách nikdy nevynechal návštěvu náměstí sv. Marka, které považoval za nejkrásnější na světě. Přes další zastávky jejich italské cesty Florencii, Pisu, Janov dospěli až do Monte Carla. V evropském centru hazardu a dekadentní smetánky nemohli vynechat návštěvu heren. Spovívá Olomoučané ovšem jen: „chvíli sledovali hru a obdivovali..., jak zde lidé vyhazují a vyhrávají hladce peníze...“²⁴ a zanedlouho se přesunuli na ná-

²³ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deník, Itálie, Francie, Alžír, Tunisko, 3. října–26. října 1905.

²⁴ Tamtéž.

draží, aby pokračovali v cestě směr Marseille,²⁵ kde se měli nalodit a vyplout směr Alžír. Po opuštění Marseille byla plavba zanedlouho okořeněna symfonií zvuků, jež byly „...vrhnutím vyluzované. Ve všech možných tóninách, tenké, hrubé. Ony z jemných dámských hrdel, tyto z vymolených koků mužských. Uznali jsme za nejvhodnější uchýliti se do kabin... V kajutách vrhnutí přibývalo. Trvalo celou noc a chvílemi i přes den“.²⁶ V přístavu Alžír opět značný ruch a zmatek, snad větší než byl v Cařihradě. Podnikali krátké vycházky po městě, které bylo pod silným francouzským a evropským vlivem. Tento vliv byl výrazně, k radosti především Maurice a Karla, poznat v kuchyni Hotelu Etrangers, kde byli ubytováni. Opuštěná několikachodové krmě, jež si Mauric s dětskou radostí podrobně zaznamenával do deníku,²⁷ pozvedávaly kvalitu cestovních zážitků a uváděly olomoucké turisty do stavu blažené spokojenosti. Se zájmem pozorovali domorodce a došli k názoru, že jsou mnohem hezčí a čistější než Turci: „Muži jsou velcí a skoro všichni pěkně inteligentní tváře. Bílý plášť a bílý turban pěkně ku snědé tváři sluší. Ženy jsou stejně jako Turkyně v tváři zastřené, mají bílé pláště a bílé kalhoty. Nohavice velmi široké, řasnaté, nad nohou stažené.“²⁸ Dovolili si i pro Středoevropana značně exotické zážitky v podobě výjezdu do Sahary na velbloudu spojenou s fotografováním, tak aby vše zůstalo zachováno pro potomky. Po Alžíru byl dalším důležitým cílem Tunis. Opakovaně si Remeš píše, že sice lze vidět na ulicích špinu, především v arabských částech měst, leč toto zdaleka se nevyrovná špíně, kterou zažili loni v Cařihradě. Jednou z prvních zastávek byla starověká Karthagina. Tak jako na všech místech, kde zastavovali, byli pro místní Araby Evropané lákavým systémem k tučnému převýdělku. V Karthagině si je snažil naklonit agilní arabský průvodce zpěvem písně: „...Deutschland, Deutschland über alles, einzig in der ganzen Welt, šli jsem však nejdříve k moři hledati přírodniny“.²⁹ Po krátkém

²⁵ Marseille Remeš považoval za jedno z nejhezčích měst v Evropě. Vlastivědné muzeum v Olomouci, fond Mořic Remeš, karton R 9 26.

²⁶ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deník, Itálie, Francie, Alžír, Tunisko, 3. října–26.října 1905.

²⁷ „Předkrm – meloun, máslo, olivy, šunka. Hlavní chod – ryby pečené, kuře s rýží, a bílou omáčkou, maso po anglicku s brambory, sýr, výborné ovoce – hrozny, broskve, červené a bílé víno.“ Večer doplnil: „Diner: polévka čočková výb. Ryba smažená s citronem. Telec se špenátem. Pečené kuře neb zajíc se salátem. Moučník. Ovoce. Po večeri chtěli jsme ven, ale počínalo pršet. Proto uchýlili se do buduaru Valinčina a zapalivše cigarety kouřili.“ tamtéž. Remeš s velkou pečlivostí a zájmem rozepisoval jednotlivé krmě na svých cestách, byl velkým labužníkem a na jídle rozhodně nešetřil.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

pobytu v Tunisu, který se svým vyzněním příliš nelišil od Alžíru, vypluli zpět na kontinent a opět se zastávkou v Marseille. Na zpáteční cestě se zastavili déle v Miláně, městě proslaveném operou. Ani Remeš s Nešverovými nemohl vynechat návštěvu divadla. Teatr nesl název Fosati. Návštěvníky v divadelním stánku dle Maurice okouzily dva momenty, jednak to byla „...zvláště půvabná Valinka...“ a pak mladý tenorista: „*Obdivoval jsem jak lahodně vlastina ve zpěvu zní. Obecenstvo chová se velmi ležérně. Klobouky na hlavách. Kouří se, jí a pije*“.³⁰ Pobyt v metropoli Lombardie zakončil dlouhou cestu. Poté již následoval jen železniční přesun po linii Mestre, Terst, Videň, Česká Třebová a Olomouc.

V následujících třech letech se Remeš s Nešverovými zeměpisně orientoval při cestování opět na románské země. Hlavním předmětem zájmu byla Francie (Korsika), ale perimetr návštěv zabral i tradiční Itálii, Švýcarsko, Španělsko i Německo. Navštívili významné evropské lázně (Lido, Biarritz a především Vichy),³¹ ve Švýcarsku německý Curych a frankofonní Ženevu. Poprvé strávili taktéž delší dobu v tehdy hlavním městě Evropy, městě, jež bylo měřítkem pro ostatní metropole, ve Paříži. Remeš porovnával Paříž s Vídní, divadlo, operu, ruch na ulicích, ve všem byla Paříž mnohem impozantnější, snad jen úroveň divadla ve Vídni se Paříži vyrovnala. Při návštěvě Versailles se Valinka: „...*oddala tichému snění o době Rococo, jak tu rytíři s copánky s rytířkami se procházeli. Sady jsou krásně upravené, bassiny velké, na některých jezdí i loďčky. Nedaleko hrála hudba. Též marsallaisu*“.³² Španělsko, lépe řečeno Katalánsko a Mallorka působily na Remeše jako sice nepřilíš bohaté regiony, ale udržované. Místní obyvatelé byli hrdí, ale: „*méně dotěrní než Vlaši*“. Nevynechali ani proslulé býčí zápasy, leč je nenadchly a vydrželi jen „*přes 4 býky*“.³³ Na zpátečních cestách si pak vždy v Itálii vybírali místa, která ještě nenavštívili, ale jednu zastávku měli vždy společnou, a tou byly Benátky.

Vedle Baleár si za cíl své dovolené vybrali i jiný ostrov, a to francouzskou Korsiku. Cestovatelské nemoci je nevynechávaly, ačkoliv již byli zkušenými turisty. Při plavbě z Livorna do Bastie, kdy sebou loď házela ze strany na stranu, se někteří cestující stali obětmi mořské nemoci: „*Těž spanilá Valinka, ač jinak*

³⁰ Tamtéž.

³¹ „Vichy je mnohem prostrannější než Karlovy Vary – nedá se to... ani srovnati. Kol jednotlivých pramenů parky. Za to zde postrádáme oněch malebných hor, které ohraničují s obou stran údolí karlovarské.“ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deník, Německo, Itálie, Francie, 1. září–21. září 1906.

³² Tamtéž.

³³ „Je to ukrutné, hrozné divadlo,“ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deník, Itálie a Baleáry, 13. srpna–7. září 1907.

*chrabře se držela, musila třeba jen menší obět přinéstí rozzlobenému Neptunovi.*³⁴ Na Korsice pobýli v obou největších městech Bastii a Ajjacii, které bylo plně připomínek nejslavnějšího Bonaparta. Zde se též potkali s jedním Němcem z Lotrinska, jenž jim Korsiku popsal jako ohromně drahý špás pro pařížskou vládu, jak sám řekl, tento ostrov je: „*ein nothwendiges Übel*“,³⁵ který stojí ročně 13 milionů franků. Konzervativní domorodci navíc na Remeše působili jako venkovské obyvatelstvo v Albánii, jak si napsal: „*Nikdo tu nepracuje. Stačí jim k obživě kaštany, víno, kozy. Novoty narazí na odpor domorodců.*“³⁶ Při zpátečních cestách z Paříže a z Francie jeli vždy přes Porýní a jižní Německo. Města na této trase se mu líbila, jak po architektonické stránce, tak i stran moků. Vždy ocenil víno z hroznů z vinic kolem Rýna a bavorské pivo bylo pokaždé vhodnou tečkou po večeři v mnichovské nebo norimberské pivnici. Tyto drobné Bakchovy radosti byly terčem vtípků jeho spolucestujících, kteří škodolibě psali v pohlednicích do Olomouce, kde zůstala Remešova choť, že se Mauric buď kouká po ženských³⁷ nebo, jak napsali z Karlsruhe z jedné malebné hospůdky, „*nálada stoupá, neboť pivo nám, a zvláště Moricovi, velmi chutná, louská ho znamenitě sklínku za sklínkou*“.³⁸

Teprve v roce 1909 si Remeš a Nešverovi naplánovali cestu do krajiny, která minimálně pro Maurice byla zemí, jejíž hodnoty sdílel a velmi oceňoval. Návštěva Anglie utvrdila v Remešovi přichylnost k britským ostrovům, životnímu stylu jejich obyvatel a politice, kterou tato země na evropském kontinentě vedla. Cesta na ostrovy vedla přes Německo a zastávky v Bruselu, Oostende a Calais. V Drážďanech si do kupě k Mauricovi a Nešverovým přisedl zvědavý říšský Němec: „*...typ německého středoškolského profesora. Hezký člověk vysoké postavy s brejlemi. Dlouho nás poslouchal až konečně si dodal kuráže a zeptal se nás, jestli je to maďarština co mluvíme. Vložil jsem mu, že čeština a poněvadž se zdálo, že není zcela informován, co to je, dodal jsem mu poznámku o příbuznosti naší s Poláky a Rusy, což jej upokojilo. Zvláště se zálibou pozoroval a obdivoval se Valince a zjistil, že nemá český typ, nýbrž germánský. Za to já prý mám typ český.*

³⁴ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deník, Korsika 28. srpna–22. září 1908.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ „Moric tu bere na jednu Francouzku s cvikrem. Musím naň dáti pozor.“ Vlastivědné muzeum v Olomouci, fond Mořic Remeš, karton R 9 26, Nešverův pohled Marii Remešové z Karlsruhe z 24. 8. 1910.

³⁸ Vlastivědné muzeum v Olomouci, fond Mořic Remeš, karton R 9 26, Nešverův pohled Marii Remešové z Karlsruhe ze 7. 9. 1910.

*O Karlovi ani nemluvil, měl jej patrně za sluhu... Jinak byl to příjemný pán, který se zálibou poslouchal naše výklady o našem domově, o kterém patrně více nevěděl, než o některém místě v Asii neb v Africe.*³⁹ V Anglii Remeš zaujal a potěšil postoj obyvatel k přírodě, všude byl dostatek zeleně a stromů, parky byly zvelebovány, přírodě bylo vraceno, co z ní člověk bral. Krom Londýna, kde Remeš ukojil své zájmy v Britském muzeu, navštívili i přístav v Portsmouth i konzervativní anglický venkov. Na zpáteční cestě se zdrželi v tehdy významných mořských lázních v belgickém Oostende, navštívili Antverpy, Bruggy, Lutych a Lovaň. Taktéž při průjezdu císařským Německem činili zastávky v Cáchách, Kolíně nad Rýnem, Frankfurtu nad Mohanem, kde navštívili operu, jež měla na pořadu populárního Wagnera, jeho Soumrak bohů. Ve Frankfurtu nemohli vynechat ani přírodovědné a Senckenbergovo muzeum, i když Karel by dal spíše přednost dobrému „dějeneru“,⁴⁰ jak nepomněl občas zdůraznit.

V následujícím roce si olomoučtí cestovatelé naposledy vybrali cestu na západ⁴¹ a poslední roky před vypuknutím Velké války konali dovolenková povyražení již jen na jihu Evropy, především na pobřeží Jadranu v Dalmácii. Adriatická letoviska se stále více stávala oblíbenými letními turistickými cíli pro movitější Čechy. Jakýmsi vyletním středobodem byla Baška, odkud se konaly výlety parníkem podél pobřeží. Vzhledem k tomu, že v této oblasti se vyskytoval větší počet Čechů, začal si Remeš více všimát jejich chování a porovnával to s Němci, zpravidla z toho, k Remešově radosti, vyšli čeští návštěvníci lépe. Když se v létě 1911 plavili po dalmatských ostrovech, tak neopomněl do deníku zdůraznit, že spolecestujícími byli Němci, jež již při naložování zdálky poznali, jelikož: „...tak se zde nikdo jiný nechová. Bohudíky!“⁴² Češi se na Adrii zdravili „Na zdar!“ a nebudili žádná veřejná pohoršení. Při tomhle pobytu navštívili místa, kde bylo možno nalézt zachovalé památky Byzance a Říma a všechny známější ostrovy (Hvar, Ráb, Krk apod.). Jelikož se našim Olomoučanům na slovanském slunném jihu líbilo, rozhodli se, že následující rok protáhnout cíl své cesty ještě jižněji, až do Bosny a Černé Hory. Remeš si opět všiml českého živlu na Jadranu. V Dubrovníku si poznamenal: „Český hovor všude slyšeti, nejen že všude narážíme

³⁹ VKOL, fond Mauric Remeš, cestovní deník, cesta do Anglie 21. srpna–17. září 1909.

⁴⁰ Ovšem Mauric byl úplně stejný, za což si vysloužil přezdívku „břichopásek labužník“. VKOL, fond Mauric Remeš, cesta do Paříže a San Sebastiánu 20. srpna–13. září 1910.

⁴¹ Šlo o cestu do Paříže a především baskického San Sebastiánu, kde byly známé geologické lokality. Zážitky z této cesty pak uveřejnil ve Zlaté Praze (č. 36, 1911) v článku po názvem „V kraji španělských Basků“.

⁴² VKOL, fond Mauric Remeš, Adrie 20. srpna–12. září 1911.

na nás Čechy, ale i v obchodech a restauracích hodně nám rozumějí (patrně jsou na nás Čechy zde už zvyklí),⁴³ přesto mu stálo zato pozastavit se i nad drobnostmi, pokud cítil, že to poškozuje národní čest. Takto ho na hotelu zaujala jedna zámožná pražská rodina, jež se mu stala po delší čas téměř badatelským materiálem: „Ti seděli vždy již chvíli před tím, než se zvonilo k jídlu, za stolem. Po obědě si pán vyštavoval u stolu fajfčíčku. Nebo paní pomáhala klukovi, který si byl mnoho jídla nabral, z jeho talíře jísti. Jednou zas nemohl pán něco jísti, tu si vyměnil s paní, která měla lepší žaludek, talíře a ona snědla zbytek za pána. Jindy měl pán vidličku a nůž v každé ruce a opíral se jimi o stůl..., tak jakoby se chystal k útoku na protivníka, kterého by chtěl nejraději rozkrájet.“⁴⁴ Všiml si ovšem pestré sociální a národnostní skladby hotelových návštěvníků, sarkasticky komentoval pobyt jednoho německého učitele, nějakého Mayera, který pobýval v Dalmácii na stipendium v oblasti botaniky již sedm měsíců. Remeš především zaujala jeho „pracovitost“, k čemuž si poznamenal: „Všechny zábavy dělá sebou, jí a pije, až se práší. Co o svých výzkumech napíše, věru nevím.“⁴⁵

Pomineme-li poslední dalmátskou dovolenou v létě 1914, z níž byl Remeš narychlo odvolán kvůli vyhlášení války Srbsku, tak za poslední mírovou turistickou cestu můžeme považovat italský pobyt v létě 1913, na němž byl Karel s Mauricem sám, Valerie absentovala. Oba dva pánové v nejlepších letech si dovolenou po kulinářské stránce náležitě užívali. Remeš se mazlivě rozepisoval o všech gastronomických laskominách, jež stihli spořádat, italská kuchyně jim oběma náramně svědčila. Tato poslední mírová dovolenka byla téměř měsíčním poznávacímobytem v Itálii⁴⁶ od Benátek až po Palermo, včetně některých přilehlých ostrovů, například Elby. Při zpětném překročení hranic zpět do Rakouska si pánové zanotovali, ještě předtím, než dostali do rukou noviny a v nich informace o politickém rozvratu v Českém království a jeho řešením anenským oktrojem, píseň „Ó du mein Oesterreich“, a po téměř měsíci dorazili přes Terst a Vídeň domů do Olomouce.

Remešovy cestovní univerzálie a specifika

Na základě Remešových cestovatelských zápisků můžeme tedy vyextrahovat některé zvyky, postřehy, jež byly shodné s jinými tehdejšími cestovateli, turisty, a taktéž některá specifika.

⁴³ VKOL, fond Mauric Remeš, Dalmácie. Černá Hora–Bosna 17. srpna.–9. září 1912.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Celá dovolená trvala do 19. července 1913 do 13. srpna 1913.

K dobově běžným cestovním zvyklostem a interesům turistů z českých zemí patřila oblibenost Itálie a především Benátek. Toto město bylo při cestách na evropský jihozápad přirozenou zastávkou pro cestovatele z českých zemí, nacházelo se blízko hranic monarchie, po desetiletí bylo součástí monarchie a zůstala v něm řada stop po rakouské správě a armádě, v níž měli výrazné zastoupení jako úředníci i vojáci Češi.

Druhým shodným znakem tehdejších turistů byla obliba Paříže, jakožto světového centra kultury, elegance, měřítka, dle něhož se hodnotily zbylé evropské metropole. Paříž zdaleka zastihovala hlavní města silnějších velmocí (Berlín, Londýn) a byla cílovou stanicí pro řadu českých (slovenských) studentů, umělců či dobrodruhů. Takto se na jejich ulicích v posledních letech před Velkou válkou mohly potkávat například Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik či malíř František Kupka.

Třetím shodným rysem byla stoupající obliba Dalmácie a především Bašky, jež se stala českým jadranským centrem. Slunná Dalmácie, jihoslovenské obyvatelstvo, jazyková blízkost a dobově silně pocíťovaná slovanská vzájemnost, to vše znamenalo počátky obliby těchto oblastí pro české turisty, což trvá v podstatě bez přerušení až do dnešních dnů.

Posledním shodným momentem, jež můžeme zaznamenat u vícero českých turistů a cestovatelů přelomu století, je minimální povědomí o Čechách v západní Evropě. Složitá národnostní problematika v habsburské monarchii byla zcela nepřehledná nejen pro Francouze, Italy či Angličany, kteří samozřejmě svůj zájem směřovali spíše směrem na své kolonie, ale nepříliš jasno měli i obyvatelé císařského Německa, kteří často směřovali Čechy s Poláky či považovali Čechy za něco podobného, jako byli například lužičtí Srbové apod. Zkrátka vnímání Čechů jako moderního, vyspělého, kulturního a politického národa nebylo v západní Evropě v době před Velkou válkou běžnou normou. I z tohoto hlediska působí česká zahraniční akce během 1. světové války jako donkichotský pokus a vznik samostatného Československa jako jednoznačný politický zázrak.

Zaměříme-li se na specifika, jež vyplývají z Remešových cestovatelských zápisů a nejsou obecnou normou pro turisty tehdejší doby, tak je nutno na prvním místě jmenovat jeho obdiv k Velké Británii, její pozici ve světové a evropské politice, životnímu stylu jejich obyvatel, jejich respektu k tradici a dějinám. Většina Čechů v prvním desetiletí dvacátého století měla upřené oči spíše ke slovanskému dubisku na východě a taktéž k Francii. Británie byla příliš vzdálená, její politické angažmá se ve střední Evropě blížilo téměř nule, její kulturní vliv se francouzskému nemohl rovnat, hospodářsky střední Evropu ovládal kapitál

německý, i proto nebylo v českém intelektuálním prostředí žádnou módou hlásit se k této ostrovní říši. Remeš patřil k těm nemnoha výjimkám, cenil si především konzervativnosti Angličanů, jejich střízlivosti, rozumnosti, uměřenosti a vztahu k přírodě.

Dalším specifikem, i když to již nebylo natolik výjimečné, byly cesty na východ monarchie, do Haliče či Bukoviny. K Haliči Remeše přitahoval zájem o Poláky. Po celý život byl polonofilem a vždy si přál úzkou národní a později i státní spolupráci mezi Čechy a Poláky. Bukovinu a její správní centrum Černovice navštívil při své balkánské cestě (Cařihrad – Atény apod.) v roce 1904. Tato východní výspa na hranicích s Rumunskem a carským Ruskem byla národnostním koktejlem s vlivy ukrajinskými, rusínskými (huculskými), polskými, židovskými, rumunskými, maďarskými a v Černovicích a v úředních vrstvách i s vlivy německými. Remeš si na těchto východních a balkánských cestách všiml především národnostní problematiky, estetičnosti měst a židovského prvku, který jej celý život enormně zajímal.

Jiným specifikem Remešových cest byla oblíbenost Balkánu. S výjimkou Bulharska a Srbska⁴⁷ navštívil všechny tehdejší samostatné balkánské státy – Rumunsko, Turecko, Řecko, Albánii, Černou Horu.⁴⁸ Balkán a jeho převážně slovanské obyvatelstvo pro něj byly studnicí informací o jižní větvi slovanského stromu, o relativně nových státních útvarech a jejich možnostech fungování v rámci velmocenského koncertu.

Již výše bylo zmíněno, že Remeš byl polyhistorem a vedle své lékařské profese se odborně věnoval na vysoké úrovni geologii, úžeji paleontologii. Pokud se vyskytoval na místech, kde byly paleontologické lokality, tak vždy do svých dovolenkových plánů začlenil studium a bádání v těchto oblastech. V denících nalezneme jeho náčrty zkamenělých nálezů, popisy lokalit, popis geologických poměrů míst jež navštěvoval apod. Typickým příkladem tohoto je například dovolenka na Mallorce v roce 1907 nebo Baskicko v roce 1911, kde prováděl řadu paleontologických bádání.

V neposlední řadě je nutno ke Remešovým specifickým zařadit i jeho zájem o kuchyni, dobré jídlo a pití (totéž lze říci i o jeho švagrovi Karlu Nešverovi). Oba cestovatelé byli známí gurmáni, velmi si potrpěli na vybranou a pečlivě servírovanou stravu. Dalo by se říci, že části své osobnosti byli moderně řečeno

⁴⁷ K Bulharsku a Srbsku je nutno připočíst ještě Norsko, Nizozemí, Portugalsko a speciální případ Ruska. S výjimkou těchto států navštívil Remeš všechny země v tehdejší předversailleské (předtrianonské, předst. germainské) Evropě.

⁴⁸ Taktéž samozřejmě oblastí spadající pod rakouskou kuratelu, tedy ty, které nebyly formálně samostatné, např. Bosna a Hercegovina, Dalmácie apod.

gastroturisté. Remeš nevynechal jediné místo, jedinou zastávku, aby si nezapsal, co dobrého bylo k večeři, čím to bylo zapito apod. Pečlivost a zároveň radostnost, s níž podrobně rozepisoval o jídlech, jež na různých místech Evropy okusil, prozrazuje, že Remeš nebyl jen suchým, přísným a konzervativním „profesorem“, jak se navenek prezentoval, ale i člověkem, jenž si neupíral radosti, které tehdejší Evropa nabízela.

Závěr

Když na sklonku svého života Remeš rekapituloval své cesty před Velkou válkou, konstatoval, že po návratu z Bašky v roce 1914 se již nikdy nedostal za hranice,⁴⁹ ale zato důkladně poznal Slovensko, které se především ve 20.–30. letech stalo oblíbenou cílovou zastávkou olomouckých turistů. Remeš navíc díky režijní drážní jízdence procestoval i celé Čechy, Moravu a Slezsko, mohl tedy ve svých téměř 90 letech konstatovat, že poznal velmi dobře nejen Československo, ale i v podstatě celou Evropu s výjimkou Ruska. Ve druhé polovině 50. let byl v Olomouci a nejen tam již vzácnou výjimkou.

Obrazová příloha:

Cařihrad – balkánská cesta v roce 1904

⁴⁹ Baška byla sice součástí monarchie, leč Remeš to bral jako zahraniční cestu, jelikož se odsud podnikaly výlety do Černé Hory apod.

*Cestování před Velkou válkou
(počátky turismu u středostavovských složek moravské společnosti)*

Pohled z Atén – balkánská cesta v roce 1904

Pohled z Černovic – balkánská cesta v roce 1904

Pohled z Krakova - budova radnice